

**Mahmûd Şebüsterî'ye Nisbet Edilen *Mir'âtü'l-
muhakkikîn* Adlı Eserin Abdullah Salâhî Uşşâkî
Tarafından Yapılan Tercümesi**

Muammer CENGİZ*

Mahmûd Şebüsterî (ö. 1320 [?]) *Saâdetnâme*, *Hakku'l-yakîn* ve *Gülşen-i Râz* gibi etkili eserler kaleme almış önemli bir sûfî şâir ve müelliftir.¹ Şebüsterî, ortaya koyduğu görüşleri dikkate alındığında Ekberî geleneğe dahil edilebilecek muhakkik sûfilerden biridir. Nitekim bu çalışma dahilinde tercümesini vereceğimiz *Mir'âtü'l-muhakkikîn* adlı eseri de her ne kadar Şebüsterî'ye aidiyeti netlik kazanmış değilse de başta eserin mütercimi Abdullah Salâhî Uşşâkî (ö. 1197/1783) –ki Elif Efendi'nin tahsis eylediği üzere “*Türklerin Muhyiddîn-i Arabîsi*” olarak nitelenir² ve Ahmed Avni Konuk (ö. 1938) gibi İbn Arabî'nin telifleri etrafında önemli eserler vermiş sufilerin dikkatini çekmiştir.

Muhtelif kütüphanelerde pek çok yazması bulunan ve çoğunda Şebüsterî'ye nispet edilen *Mir'âtü'l-muhakkikîn*, bâzı nüshalarda İbn Sînâ'ya (ö. 428/1037), Nâsır-ı Hüsrev'e (ö. 465/ 1073'ten sonra) ve Hâce Nasîrüddîn et-Tûsî'ye de (ö. 672/1273) nisbet edilmiştir. Fakat eserde yer alan Efdalüddîn-i Kâşânî (ö. 667/ 1268-69[?]) ve Feridüddin Attar (ö. 618/ 1221) kaynaklı iktibaslar kronoloji dikkate alındığında metnin İbn Sînâ ve Nâsır-ı Hüsrev'e âidiyet ihtimâlini ortadan kaldırır.³ Lewisohn ve Zerrînkûb *Mir'âtü'l-muhakkikîn*'in Şebüsterî'ye ait olamayacağı ihtimali üzerinde dursalar da⁴ Salâhî tarafından eserin Şebüsterî'ye atfedilerek ter-

---

* Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (muammer.cengiz@atauni.edu.tr)

1 Şebüsterî'nin hayatı ve eserleri için bk. Adnan Karaismailoğlu, “Şebüsterî”, *DİA*, XXXVIII, 400-401.

2 Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ I-V*, haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, İstanbul: Kitabevi Yay., 2006, IV, 429.

3 Bu tartışmalar için ayrıca bk. Samed Muvahhid, *Mahmûd Şebüsterî: Sirâyende-i Gülşen-i Râz*, Tahran: Tarh-ı Nov, 1386/2007, s. 38-39.

4 Leonard Lewisohn, *Beyond Faith and Infidelity: The Sufi Poetry and Teachings of Mahmud Shabistari*, Richmond: Curzon Press, 1995, s. 45; Abdülhüseyin Zerrînkûb, *Custucû der Tasavvuf-i*

cüme edilmesi, A. Avni Konuk tarafından eserin Şebüsterî'ye âidiyetinin muhtelif eserlerinde dile getirilmesi ve risâlede işlenen konular ve takip edilen metodun Şebüsterî'nin diğer eserleriyle uyumluluk arzemesi eserin ona aidiyeti noktasında kuvvetli veriler olarak görünmektedir.

Şebüsterî'nin diğer eserleri gibi Farsça olan *Mir'âtü'l-muhakkikîn* kısa ve veziz bir risâledir. Samed Muvahhid, Şebüsterî'nin eserlerini tahkikli olarak neşrettiği *Mecmûa-i âsâr-i Şeyh Mahmûd Şebüsterî* isimli külliyyâtın içinde *Mir'âtü'l-muhakkikîn*'e de yer vermiştir.⁵ Muvahhid'in söz konusu neşri dikkate alınarak *Mir'âtü'l-muhakkikîn* Mehmet Temelli tarafından tercüme edilmiştir.⁶ Elinizdeki tercüme ise geride bıraktığı zengin külliyyatla Osmanlı tasavvuf tarihi ve düşüncesi açısından muteber bir isim olan Abdullah Salâhî Uşşâkî'ye aittir.⁷ Tercüme muhtelif risâlelerden oluşan bir mecmua içinde basılmıştır.⁸

Şebüsterî'nin eserin muhtevâsına bağlı olarak önemine dair serdettiği ifadeleri Salâhî'nin tercümesiyle aktaralım:

“Ma'lûm olsunki tab'-ı selîm ve akl-ı müstakîm sâhiplerine rûşen ve müberhendir ki hâsiyet-i mir'ât bir kimsenin gözünde illet ve havada zulmet ve âyinede renk ve kudûret olmayıp ol kimse mir'âta nâzır olsa, nâzır kendi suretin görmek ve min-vechin nefsin bilmektir. Kezâlik bir mü'minin îtikâdî âyinesi pâk ve zihni rûşen ve tâb-nâk olup bu *Kitâb-ı Mir'âtü'l-muhakkikîn*'e nazar-ı insafla nâzır olsa kendi nefsin yani kuvâ-yı tabiiyyesin ve nebâtiyyesin ve hayvâniyyesin idrâk eylemek ve hakikat-i nefsi insâniyye ki ma'rifeti ma'rifet-i rabbi'l-âlemine menût ve merbûttur. Ve icâd-ı kevn ü mekândan ve hilkat-i ins ü cândan maksûd oldur, onu görmek ve alâ kaderi't-takati'l-beşeriyye bilip anlamak mümkündür.”⁹

Salâhî'nin tercümeye dair mukaddimedeki ifadeleri ise şöyledir:

“İmdi ey azîz! Bu kitâb ki Şeyh Mahmûd Şebüsterî -rahmetullâhi aleyh- haz-

İran, Tahrân: İntişârât-ı Emîr Kebîr, 1388/2009, s. 323, 415.

5 Mahmûd Şebüsterî, *Mecmûa-i Âsâr-ı Şeyh Mahmûd Şebüsterî: Gülşen-i Râz, Saâdetname, Hakku'l-yakîn, Mir'âtü'l-muhakkikîn, Merâtibü'l-ârifîn*, nşr. Samed Muvahhid, Tahrân: Kitâbhâne-i Tahûrî, 1365 h.ş/1986, s. 347-386.

6 Mehmet Temelli, *Mahmûd Şebüsterî: Hayâtı, Görüşleri, Üç Risâlesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2003, s. 191-210.

7 Mehmet Akkuş, *Abdullah Salahaddin-i Uşşaki (Salahi)'nin Hayatı ve Eserleri*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1998; Semih Ceyhan, “Salâhî Efendi”, *DİA*, XXXVI, 17-19.

8 Abdullah Salâhî Uşşâkî, *Tercüme-i Mir'âtü'l-muhakkikîn*, İstanbul: İsmail Hakkı Litoğrafyası Destgahı, 1281/1865, s. 73-84.

9 *Tercüme-i Mir'âtü'l-muhakkikîn*, s. 73.

retleri te'lif eylediği *Mir'ât-ı Hakâyık* ismiyle müsemmâ olan kitâbdan tercüme ve ahz ve cem' olunmuştur. Ayn-ı basîret üzere iş bu *Mir'ât-ı Hakâyık*'a nazar eyle ve gör ki âfâkta her ne vâir ise sende cem' olmuştur.”¹⁰

Salâhî her ne kadar ortaya koyduğu faaliyeti “tercüme” olarak nitelese de asıl metin ile tercümesi kıyaslandığında Salâhî'nin yer yer telife varan ölçülerde serbest davrandığı görülmektedir. Salâhî eseri sadece tercüme etmemiş metne yaptığı katkılar dikkate alındığında onu kendi dönemiminin üslubu ve fikri yapısı üzerinden kısmen de olsa yeniden inşa etmiştir.

Salâhî, “*bu risâlede bu mikdâr tahrîrden maksûd hakâyık-ı eşyâya vukûf ve ma'rifet-i nefis ile ma'rifet-i ilâhînin husûlûdür*” şeklindeki ifadelerinde ise eserin muhtevasının uzandığı kapsama dair bir fikir verir. Matbû metinde mukaddime ve yedi fasıldan oluşan eserin Salâhî tarafından yapılan tercümesinde mukaddime dışında beş babta konular tasnif edilir. Zikredilmeyen iki bab başlığı ise diğer başlıkların altında yer alır:

Bâb-ı Evvel: Nefs-i tabîi ve nefis-i nebâtî ve nefis-i hayvânî beyanındadır (s. 73-76).

Bâb-ı Sâni: Hakikat-i Muhammediyye-i külliyye-i câmi' olan cemî'-i eşyânın hakikatlerinin hakikati beyanındadır (s. 76-77).

Bâb-ı Sâlis: Fî beyân-i vücûd (s. 77-78).

Bab-ı Râbi': Fî beyân-i aksâm-ı vücûd-ı mümkinât (s. 78-79).

Yaratılıştaki Hikmetin Açıklaması (s. 79-80).

Mebde' ve Meâd Hakkında (s. 80-81).

Bâb-ı Hâmis: Fî tatbîk-i âfâk ve'l-enfûs (s. 81-82).

Başka Bir Vecihle Âfâk ve Enfûsün Birbirine Tatbîki (s. 82-84).

Tercüme, “*bu fakîri duâ-yı hayr ile yâd edip zümre-i ebrârdan ve cümle-i ahyârdan ma'dûd olsasın.*” niyâziyla sonlanır.¹¹

10 Age, s. 81.

11 Age, s. 84.

**Hâzâ Kitâbu Mir'âti'l-muhakkikîn:
Te'lîf-i Şeyh Mahmûd Şebüsterî**

Hâzâ Kitâbu Mir'atî'l-muhakkikîn: Te'lîf-i Şeyh Mahmûd Şebüsterî¹²

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

إعلم أعزك الله وارشدك [Bilmelisin ki –Allah seni aziz kılsın ve seni hidâyete erdirsin–.] Ma'lûm olsun ki tab'-ı selîm ve akl-ı müstakîm sâhiplerine rûşen ve müberhendir ki hâsiyet-i mir'ât bir kimsenin gözünde illet ve havada zulmet ve âyinede renk ve kudûret olmayıp ol kimse mir'âta nâzır olsa, nâzır kendi sûretin görmek ve min-vechin nefsini bilmektir.

Kezâlik bir mü'minin îtikâdî âyînesi pâk ve zihni rûşen ve tâb-nâk olup bu *Kitâb-ı Mir'atü'l-muhakkikîn'e* nazar-ı insafla nâzır olsa kendi nefsinin yani kuvâ-yı tabîyyesinin ve nebâtiyyesinin ve hayvâniyyesinin idrâk eylemek ve hakikat-i nefis-i insânîyye ki ma'rifeti ma'rifet-i rabbi'l-âlemine menût ve merbûttur. Ve icâd-ı kevn ü mekândan ve hilkat-i ins ü cândan maksûd olur, onu görmek ve alâ kaderi't-takatî'l-beşeriyye bilip anlamak mümkündür.

Bâb-ı Evvel: Nefs-i tabîî ve nefis-i nebâtî ve nefis-i hayvânî beyânındadır

İmdi ey tâlib-i ma'rifet! Ma'lûm olsun ki nefis-i tabîî bir kuvvetten ibârettir ki eczâ-yı cismi birbirinden ayrılıp mütelaşî olmaya ve dağılmaya komaz. /Ve bu nefis-i tabîînin iki kuvveti vardır. Birinin adı “hiffet” birinin nâmı “sikal”dir. Eğer hiffet gâlip olursa, yukarı ulve çeker, eğer sıklet galebe eylerse cismi aşağı süfle çeker ve cisimden murâd eb'âd-ı selâse sahibi ve cihât-ı sitteden işârete kâbil olan nesnedir. Ve ta'rif ile mu'arref olan cisme zikrolunan iki kuvvet yani hiffet ve sıklet tekâbülünden i'tidâl ve karâr hâsıl olur. Ve dahi nefis-i nebâtî bir kuvvetten ibârettir ki cismi eb'âd-ı selâseye yani tûle ve arza ve umka ve cihât-ı sittede çekip büyük edicidir. Ve nefis-i tabîî iki hizmetkârlarıyla bile bu nefis-i nebâtînin mahkûmudur. Ve nefis-i nebâtînin ondan gayrı dahi sekiz hizmetkârı vardır ki isimleri câzibe ve mâsike ve hâzime ve mümeyyize ve dâfia ve musavvire ve müvellide ve münmiyyedir. Her birinin başka mahsûs hizmetleri vardır. Mesela câzibe gıda kısmını cismin hâricinden içeri çeker. Ve mâsike ol gıdayı cismin içerisinde saklayıp tutar ve hâzime gıdayı cismin içerisinde hazm ettirir yâni pişirir ve mümeyyize o pişmiş gıdânın latifini kesifinden ayırır. Ve dâfia ol kesif olan gıda ki cisme gerekmez dışarı çıkartır def eder. Nitekim görürsün ağaçlardan bir nesne dışarı çıkar ki ona zamk derler ve musavvire bir kuvvettir ki gıdayı cismin renginde kılar ve müvellide ol

12 Abdullah Salâhî Uşşakî, *Tercüme-i Mir'atü'l-muhakkikîn*, İstanbul: İsmail Hakî Litoğrafyası Destgahı, 1281/1865, s. 73-84.

kuvvettir ki cisimde latif olan gıdaları cem' eyleyip mecmûundan ol cismin mislini hâsıl eder. Nebâtâtta ona tohum derler ve hayvânâtta nutfe derler ve kuvve-i münmiyye ol kuvvettir ki cismi büyük etmeye imdâd eyler. İşte bu iki nefis ki biri nefis-i tabîi ve biri nefis-i nebâtîdir. İkisi dahi cem'an hizmetkârlarıyla bile nefis-i hayvânînin hizmetinde mahkûmudur. Ve nefis-i hayvânî dediğimiz, bir kuvvetten ibârettir ki cisme ihtiyârıyla hareket verir. Ve her nesneyi his ve idrâk eyletir. Cisimde his ve hareket ola ol cisme hayvan derler. Nitekim enva'-ı hayvânata şâmil olan ta'rif جسم الإرادة نام حساس متحرك بالإرادة. [İrâdesiyle hareket eden, algılayan ve büyüyüp gelişen bir cisimdir.] Bundan sonra ma'lum ola ki nefis-i tabîi ve nefis-i nebâtî hizmetkârlarıyla bile nefis-i hayvânînin hizmetinde olduğundan gayrı hayvânînin kendine mahsus dahi on iki hizmetkârı vardır ki her biri kendine mahsus hizmetlerine meşguldür. Ol on iki hâdimlerin beşi "havâss-i hamse-i zâhire" ve beşi "havâss-i hamse-i bâtına" ve ikisi "kuvve-i şehevîyye" ve "kuvve-i gadabîyye"dir. Havâss-i hamse-i zâhire dediğimiz bâsıra, sâmia [74] zâika, şâmme, lâmise. Ve havâss-i hamse-i bâtına; bâtinenin birisi hiss-i müşterek, biri hayâl, biri vâhime, biri fikir, biri hâfıza.¹³ Ve ol iki kuvvet ki biri şehvet, biri ğadab bu mecmûu on iki kuvvâ-yı nefis-i hayvânînin mahkûmu ve hizmetkârlarıdır. İşte bu mahalle gelince zikir olunan üç nefis ya'nî nefis-i tabîi ve nebâtî ve hayvânî cem'an kuvâlâr ve hizmetkârlarıyla bile nefis-i insânînin mahkûmu ve hizmetkârlarıdır. Ve onlardan gayrı nefis-i insânînin kendine mahsûs hâdimleri ve kuvvetleri vardır. Lâkin nefis-i hayvânî ile nefis-i insânî müşterek oldukları on iki kuvvet evvelâ takrîr ve beyân olunmak gerekdir ki nefis-i insânînin kendine mahsûs olan kuvvetleri dâhi fehm olunmak âsân ola.

Pes imdi kuvvâ-yı zâhireden birisi "bâsıra" bir kuvvettir ki onun makâmı basardır. Yâni beden-i insanda göz dedikleri uzv-i mahsûsdur. Ve bu kuvvet-i bâsıranın işi ve hizmeti elvân ve eşkâl yani ak ve kara ve yeşil ve kızıl arasını fark eder ve uzun ve kısa ve yassı ve müdevver misillü eşkâli ve aydınlığı ve karanlığı idrâk eder. Ve sâir havâss-i zâhirede bu kuvvet yoktur. Onlar bu işten âcizlerdir.

İkinci "sâmi'a"dır. Bu kuvvet-i sâmi'anın makâmı kulaktır ve hizmeti esvâtı idrâk ve âvâzları biri birinden fark etmektir. Ve söz işitip anlamak onun vâsıtasıyla olur. Ve sâir havâss-i zâhire bu hizmetten âcizdirler.

13 Krş. A. Avni Konuk, *Füsûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi I-IV*, haz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eryadı, İstanbul: İFAV Yay., 1999, I, 120.

Üçüncü “kuvve-i şâmme”dir. Onun makâmı meşâmdır, burnun içidir. Ve onun hizmeti râyihaların tayyibesin ve müstekrehesin fark eylemektir. Ve kuvve-i şâmmeden gayrı havâs-ı hamse-i zâhireden birisi bu hizmete kâdir değildir.

Dördüncü “kuvve-i lâmise”dir. Bu kuvve-i lâmise cümle-i cismin ve her uzuvda bulunur. Elde hükmü ziyadedir. Ve bunun hizmeti yumuşağı ve serti ve soğuğu ve ıssıyı ve yaş ve kuru ve ağır ve yeğni nesneyi idrâk eder.

Beşinci kuvvet “kuvve-i zâika”dır. Onun makâmı ağızdadır. Ve hizmeti tatlı ve acı ve ekşi ve sâir ta'ûmu idrâk ve fehm eylemektir.

Bu takdîrden ma'lûm oldu ki havâs-i zâhire birbirinin işini ve hizmetini edâ etmeye kâdir değildirler. Belki her biri kendinin müte'ayyin olduğu hizmeti edâya meşgullerdir. Ve bundan sonra havâs-i hamse-i bâtınanın şerhi ve takrîrine şurû' edelim.

Havâs-i hamse-i bâtınanın evvelkisi “hiss-i müşterek”tir. Bu hiss-i müşterekin makâmı dimâğ-ı insanın evvelindedir. Ve ona iki ma'nâ[dan] ötürü hiss-i müşterek derler. Birisi oldur ki insanın iki gözüyle gördüğü nesnelere bir sûret eder. Zîrâ her bir göz[ün] alâ-haddihî bir nesneyi görmesi vardır. Eğer hiss-i müşterek iki gözün alâ-haddihî başka gördüklerin birletmesi iki göz bir nesneyi iki görürdü. Ve bu ma'nânın delîli, burhânı oldur ki hiss-i müşterekte hâlel vâkî olsa ahvelde olduğu gibi biri iki görürdü. Ve iki göz alâ-haddihî bir nesne gördüğüne delîl oldur ki iki gözle bir nesne gördüğün gibi bir gözü yumsan ol bir göz aynı ile yine ol nesneyi görür. Yine gören gözü yumsan diğeriyle ke'l-evvel gördüğün nesneyi görürsün. Pes ma'lûm oldu ki hiss-i müşterek iki gözün her biri alâ haddihî gördüğün bir edicidir. Ve ona hiss-i müşterek dedikleri bu ma'nâ içindir. Ve bir ma'nâsı oldur ki bu hiss-i müşterek havâs-ı zâhirenin âhiri ve havâs-ı bâtınanın evvelidir. Her nesne ki havâs-ı zâhireden bâtına gitmek ister. Bu hiss-i müştereke gelir ondan sonra bâtına yol bulur ve her nesne ki havâs-ı bâtından çıkmak ister bu hiss-i müştereke gelir ondan sonra zâhire yol bulur. Bu takdîr üzere zâhir ve bâtın arasında müşterek bir kuvvettir. Nitekim iki göz, gözleri arasında müşterek denildi. Ve hiss-i müşterekin hizmeti bu takdîrden fehm olunup nefis-i insanın her ne hizmetine ta'yîn olunduğu ma'lûm olur.

Ve havâs-i hamse-i bâtınanın ikincisi “hayal”dir. Bu kuvve-i hayâliyyenin işi oldur ki; çün havâs-i zâhire ile bir defâ bilinir. Ve hayal onun sûretini ve misâlini her ne zaman dilerse istihzâr eyleyler. Meselâ göz bir âdemi veyâ bir

şehri görse ve hiss-i müşterek onu hayâle îsâl eylemiş olsa ondan sonra ol âdem veyâ ol şehir gözden gâib olsa hayal onun sûretin görmekte bir dahi göze muhtâc değildir. Her ne zaman isterse müşâhede eyler. Pes imdi hayal oldur ki sûretlerin ma'nâların fehm eyler. Zîrâ bir defâ gözüyle bir nesnenin sûretin görüp sonra hayal gördüğü ol sûret evvelki sûretin aynı değildir. Belki sûret-i evvel ile kâim bir ma'nâdır. Hakîkatte hayal bir kâtip misâlidir ki ma'nâyı sûret-i lafızdan ayırır. Mâdemki bir kimse bir lafzı telaffuz etmeye söz söylemek ma'nâ hâsıl olmaz. Ve kâtib olan ol ma'nâyı gayra işitirmeye kâdir değildir tâ lafz-ı sûret irâde olmayınca. Ammâ kâtib elfâzdan dizdiği ma'naları yine istediği elfâzla âhire îsâl eder. Ve hayâl dahi göze görülen sûretlerden ahz ettiği ma'naları gayra eriştirir. Hayâlin hemîşe-kârı oldur. Hayal bir vâsi' âlemdir. Bu zikr olunan âlemden bir nümûnedir.

Ve havâss-i hamse-i bâtınanın üçüncüsü "kuvve-i vâhime"dir. Bu kuvve-i vâhime, insanda mahsûsât-ı cüz'iyeden ma'nâ-yı cüz'iyeyi idrâk eder. Amr'ın sadâkatin [75] ve Zeyd'in adâvetin ve hemîşe-kârı; gördüğü, görmediği; yalan, gerçek nesnelere nefis-i insana gösterir. Ol gösterdiği nesnelere nefis'ül-emre mutâbık olsun ister olmasın nice nesnelere dahi kendinden peydâ edip gösterdiği vechen mine'l-vücûh aslı yoktur. Ona binâen âfâk ve enfüs âlemlerin tatbîka ihtimâm eden meşâyih ve ulemâ nefis-i insânide olan vehmi âfâkta olan şeytana misâl eylemiştir. Ve hazret-i Peygamber – sallallâhu aleyhi ve sellem– hazretleri her kimesne ile bir şeytan bile doğar ve ben benimle bile doğan şeytanı İslâm'a getirmişim diye buyurdıkları bu ona işârettir.¹⁴ Zîrâ kuvve-i vâhimenin kizibden aslâ perhîzi yoktur. Meselâ bir nesneyi mevcûd gösterir ki aslâ ol nesnenin vücûdundan eser yoktur. Ve bir nesneyi ma'dûm gösterir ki hadd-i zâtında ol nesne mevcûddur. Hemîşe vehmin işi böyledir. Lâkin insandan gayrı hayvânâtda kuvve-i vâhime ak(1) l yerindedir. Ve kuzu kendi anası olan koyunu vâhime kuvvetiyle bilir. Ve faraza sürüde anasına benzer beş yüz koyun olsa yine anasını teşhîs eder. Ve kurdu hergiz görmüş değil iken vâhime ile bilir, ihtirâz eder. Ve çobanın dahi dostluğun kuvve-i vâhime ile bilir.

Ve havâs-ı hamse-i bâtınanın dördüncüsü "kuvve-i fikriyye"dir. Eğer aklın fermânına tâbî olursa ona "zâkire-i mütefekkiye" derler. Eğer vehmin hükmünde olursa ona "mütehayyile" derler.¹⁵ Ve bu kuvve-i fikriyyenin kârı oldur ki havâs-ı zâhire ve bâtından kuvve-i hâfızaya vâsıl olan

14 Hadis için bk. Müslim, "Münâfıkîn", 16.

15 Krş. Konuk, *Füsûs'ül-Hikem Tercüme ve Şerhi*, I, 30.

nesneleri müşâhede eyler ve onların suver-i maânîlerinde tahlil ve terkib ile tasarruf eder. Onun için bu kuvve-i fikriyyeye kuvve-i mutasarrife derler. Meselâ sûretten sûreti tafsîl eder. Ve bâzı kere sûreti sûretle ve ma'nâyı ma'nâ ile terkib eder. Hakîkatte hemân bir levha nâzır-ı âlem gibidir. Ol levh hâfızada sutûr olanı okuyup mütâlaa eder.

Ve havâss-i bâtinenin beşincisi; "kuvve-i hâfıza"dır. Ol hemân bir levhe benzer ki havâss-i zâhire ve bâtineden her ma'nâ ki onda münakkaş olur ol hıfz eder. Onu zâyî' eylemez. Onun içindir ki insan bir defâ gördüğün yahut sem' ile işittiğin bir defa dahi tekrâr görse ya işitse derhâl bilir ki mukaddem gördüğü ya işittiğidir. Zîrâ onun sûret-i nakşı levh-i hâfızaya tatbikte nakş olmuştu. Pes levh-i hâfızaya tatbik edince fi'l-hâl idrâk eyler.

Hakîkat kuvve-i hâfıza bir levh gibidir. Ve kuvve-i zâkire-i mütefek-kire onu mütâlaa edip okuyucudur. Ve kuvve-i hayâliyye onu yazıcıdır. Ve kuvve-i vâhime şeytan gibi karıştıracıdır. Ve hiss-i müşterek bir deryâ misâlidir ki her taraftan ırmaklar gelip onun içine dökülür onunla bir olurlar. Ve bu havâss-i hamse-i zâhire ve bâtına şerhinde bu makamda bu mikdar takrîz kifâyet eder.

Nefs-i hayvânînin ol iki hâdimi biri "kuvve-i şehevîyye" ve biri "kuvve-i gadabiyye" denilmiş idi. Onların dahi mâhiyetleri ve nefsi-i insâniyyeye hizmetleri bilinmek gerektir. Ma'lûm ola ki her hareketle hayvanda ve insanda havâss-i zâhire ve bâtınanın cümlesi ya bâzısı vâsıtasıyla bir zarar def' etmek için ya bir hayvana gâlip olmak için vâki' ola ona "gadab" derler. Kezâlik ol kuvvâ vâsıtasıyla her hareketle celb-i menfaat ya tahsil-i lezzet ola ona "şehvet" derler. Pes bu iki kuvvenin vâsıtasıyla hâli ve i'tidâli nefsi-i insânînin kemâlidir. Ve bunların ifrâtı ve tefrîti nefsi-i insânînin noksanıdır. Meselâ kuvve-i gadabiyyenin ifrâtı "tehevvür"dür. Ol ise mezmûmdur. Kezâlik tefrîti "cübn"dür ol dahi mezmûmdur. Pes kemâli beynehümâda yâni tehevvür ile cübn beyninde vâsita olmaktır. Ki ol "şecaat"tir. Kuvve-i şehevîyyenin ifrâtı tarafından bir sıfatı hırssa gâliptir ve ol kandır bâisi irtikâb-ı muharremât ve zinâ ve livâta olduğu takdîrce müstevcib-i azâb olur mezmumdur. Kezâlik tefrîti tarafından ki humûddur innîyettir ya'nî erlikten bî-behredir. Bu dahi âdeme ve hayvana mezmûmdur. Hemân bu iki sıfatın beyninde vasatı iffettir. Pes nefsi-i insanda kuvve-i şehevîyyenin memdûh olanı "iffet"tir./¹⁶

16 // işâretleri ile belirttiğimiz kısımlar özet olarak eser ve müellif adı zikredilerek A. Avni Konuk tarafından *Tedbîrât-ı İlahiyye Şerhi*'nde iktibas edilmiştir. (Bk. *Tedbîrât-ı İlahiyye Tercüme*

İşte nefs-i hayvânî ile nefs-i insânînin beyninde müşterek ol on iki kuvvetler ki cümlesi nefs-i insânînin hizmetkârlarıdır. Buraya gelince tafsîl üzere beyân olunan şimdi bunlardan gayrı nefs-i insânîye mahsûs olan hizmetkârları beyân edelim. Onlar akl-i nazarî, akl-ı amelîdir. İmdi bu iki akli bilmeye bir misâl irâd edelim ki fehm-i insân ola. Nitekim الإمتثال للغيوب كالمرايا للقلوب [Gayba ilişkin misaller kalb için aynalar gibidir.] buyurulmuştur. Meselâ akl-ı nazarî olur ki bir saray ya bir hâne ya bir köşk veyâ bunlara benzer binâ yapmak diledikte ol binânın mikdârını ve yüceliğini ve sakfını ve kapılarını ve nice olacağını tasavvur eden akıl nazarîdir. Ba'dehû akl-ı nazarî tasavvur eylediği üzere ol binâyı husûle getirmek akl-ı amelînin işidir. Ve cümle sanatlar ki âlemde vardır yemekten, içmekten ve giymekten her ne vâir ise akl-ı nazarînin ve amelînin hizmetkârıdır. Bundan sonra eğer insan isen ve hakikat-i insâniyyeni fehm eyledinse ey mahdûm-i mükerrem! Hizmetinde olan huddâmı bilip yerli yerinde istihdâm eyleyip ve can kulağıyla istimâ' eyle ki cemî'-i mevcûdât vâhid-i hakîkiden tevcihle sudûr ve cümle merâtıbden ubûr eyleyip nihâyet-i tenezzülât-ı [76] emr-i ilâhî olan insana gelmiştir.

Bâb-ı Sâni: Hakikat-i Muhammediyye-i külliyyeyi câmi' olan cemî'-i eşyânın hakikatlerinin hakikati beyânındadır

Ey tâlib-i esrâr-ı yakîn! Ol pîr-i reh-nümâyân-ı dîn-i mübîn hazret-i hâtemü'l enbiyâ-i ve'l-mürselîn. Muhammed Mustafa –sallallâhu aleyhi ve sellem teslîmen kesîran ilâ yevmi'd-dîn-âğâz-ı fitrât-ı âlem ve âdemden haber verip buyururlar. [أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ الْقَلَمَ [أَوْ] رُوحِي [Allah'ın ilk yarattığı kalem veya rûhumdur.] ve bir rivâyette أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ الْعَقْلَ وَالنَّفْسَ [Allah'ın ilk yarattığı akıl ve nefstir.]¹⁷ dahî rivâyet olmuştur. Ve bu hadîs-i şerîfte rivâyât-ı muhtelifle ile mezkûr olan ma'nâ “Hakikat-i Muhammediyye” dir ki hukemâ-i [?] ol hakikat “akl-ı evvel” ve “akl-ı küldür” derler. Ve ol ma'nâdan bu vecihle ta'bîr ederler ki Hak Sübhânehû ve Teâlâ evvelâ kendi zâtından bilâ-vâsita akl-ı evveli yarattı. Ve ona üç ma'rifet verdi: Biri “ma'rifet-i nefis” ya'nî kendi hakikatin bilmek. İkinci “ma'rifet-i mübdi” ya'nî kendinin mücidini bilmek. Üçüncü “imkân” ya'nî mücidine fakr ve ihtiyâcını bilmek. Ba'dehû bu üç ma'rifetden her birinin vâsitasıyla bir nesne yarattı. Akl-ı evvelin Hakk'ı taakkulünden bir nefis peydâ oldu. Hakk'a

ve Şerhi, haz. Mustafa Tahralı, İstanbul: İz Yay., 2013, s.114-116.)

17 Keşfü'l-Hafâ, I, 311-312.

ihtiyâcını taakkulünden bir cisim halk oldu ve yine akl-ı evvel Hakk'ı taakkul ettiğinden mübdi' olan "akl-ı sâni" dahi kendisin bildi ve mübdiini bildi ve mübdiine ihtiyâcını bildi.

Pes akl-ı sâninin dahi akl-ı evvelde beyân olunduğu üzere her bir ma'rifetten bir nesne vücûda geldi. Ya'nî bir akıl ve bir nefis ve bir cism peydâ oldu. Minvâl-i meşrûh üzere dokuz akıl ve dokuz nefis ve dokuz cism peydâ oldu. Ve ol dokuz cisim ve dokuz eflâkin ecsâmı ve dokuz nefis "nüfûs-ı eflâk" ve dokuz akıl "ukûl-ı eflâk"tır. Pes her bir feleğin bir cismi bir akli bir nefsi vardır. Yine evvelki feleğe "ârş" derler ve feleku'l-eflâk ve felek-i atlas ve cism-i muhît ve sâiru'l-ecsâm ve muhaddid-i cihât ve cism-i küll dahi derler. İkinci feleğe "kürsü" ve felek-i sevâbit derler ve felekü'l-burûc derler. Ve bu iki feleğin mâbeyni cennettir. Ve bunların cisimleri tabiattır, ebedîdir fesâd kabul etmez. Feemmâ ehl-i şer' bu kelâmın sıhhatinde icmâ' üzeredir. Ve ehl-i keşf ile ehl-i hikmet dahi müttefiklerdir. Üçüncü felek ki felek-i kürsî'nin altında ve cevfinde "felek-i zuhal"dir ve onun altında "felek-i müşterî" ve onun altında "felek-i mirrîh" onun altında "felek-i şems" onun altında "felek-i zühre", onun altında "felek-i utarid" onun cevfinde "felek-i kamer"dir. İş bu felek-i kamerin "akl-ı fa'âl" ve nefsi-ne "vâhibû's-suver" derler. Ve bu eflâk-i kevâkibden sonra "anâsır-ı erbâa" ateş ve bâd ve âb ve hâktir. Felek-i kâmerin tahtında peydâ oldu. Ba'dehû Hak Teâlâ'nın emriyle eflâkin devrinden ve nücûmun te'sîrinden ve anâsır-ı erbaanın ihtilât ve imtizâcından ve istihâlâtından "mevâlid-i selâse" peydâ oldu. Ya'nî dokuz baba dört anadan üç evlâd mütevellid oldu. Biri me'âdin biri nebât biri hayavandır. Ve mecmu'-ı mevcûdâtтан insân vücûda geldi. Ve bu müddeâya *hitâb-ı levlâk* şahid[dir]. Zîrâ cemi'-i hakâyık metbû'a ve tâbi'a ya'nî hakâyık-ı vücûdiyye ve imkâniyye insanda cem' oldu.¹⁸

Pes zübde-i kâinât ve semere-i netîce-i mevcûdât insandır. Ammâ tertîb-i anâsır-ı bir mikdâr beyân lâzımdır ki tâ ki insâniyyet ma'nâsın fehm etmek murâd edenlere imdâd ola. İmdî bil ki ol küre-i âteştîr ki felek-i kamerin cevfindedir ve küre-i âteşin cevfinde küre-i havanın cevfinde âb ve onun cevfinde hâkdir. Ve bu müddeâya bir bürhan akl-ı evveldir ki âteşin meyli dâimâ yukarıyadır. Nitekim şem' çerağda âşikâredir. Havanın üstüne çıkar gider. Ba'dehû hava dahi onun üzerinde olduğuna delîl bir tulumu hava ile memlû ağzını muhkem bend edip suyun altına kosalar derhal üs-

18 Burada ele alınan hususlara dair *Mir'âtü'l-muhakkikîn*'in de referans gösterildiği bir çerçevede için bk. Konuk, *Tedbîrât-ı İlahiyye Tercüme ve Şerhi*, s. 364-365.

tüne çıkar ve âbın toprak üstünde olduğuna delil toprağı suyun üstüne kosalı fi'l-hâl suyun altına gider. İşte bu takrîr olunan delâilden anâsır-ı erbaanın fevki ve tahtı ma'lûm olur. Ve bundan ol tertîb ile beyân olduğuna üzere akl-ı evvelden tâ ki hâke gelince mübdi' denilir. Ve hâkden istihâlât-ı unsûriyye tarîkiyle ma'den-i nebâta ve hayvâna ve insana gelince me'âdin denilir. İnsandan maksûdumuz "insân-ı kâmil"dir ki bu ma'nâları fehm eylemeye kâdir ve bu sözlerin aslına sem'an ve aklen ve zevken vâsıl ola.

İmdi ma'lûm olsun ki nûr-ilâhî ve feyz-i sübhânî "âlem-i ervâh"dan ya'ni "ukûl ve nûfûs-ı eflâk"den fâiz olup tâ küre-i hâke erişir. Ondan rucû' ile urûca başlayıp tarîk-i ma'den ve nebât ve hayvandan insana ve insandan Hazret-i Hakk'a vusûl bulup yine ol nûr kendi makâmına erişir. Nitekim Kur'an-ı azîmde işâret edip *كُلُّ إِلَيْنَا رَاجِعُونَ* [Her grup netîcede bize dönmektedir] (el-Enbiyâ 21/93) *يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ* [Ey huzûra kavuşmuş nefis] (el-Fecr 89/27) ilâ âhirihî buyurulmuşdur. İmdi sen de bu ma'nâları fehm eylemeye himmet ve "isti'dâd-ı ezeli" var ise nazar-ı ibret ile nazar eyle. Gör ki ateş mürûr-ı zaman ve tederîciyle hava olur. Hava dahi âb olur. Âb dahi hâk olur. Ve bu çâr anâsır birbirine munkalib olur. Ve ehl-i hikmet bu inkılâba "istihâlât-ı unsûriyye" derler. Bundan sonra bu anâsır-ı erbaanın tabâyî'inden biraz beyân gerektir ki cism-i insâniyette olan ahlât ki sevda ve balgam ve safrâ ve demdir bilinip marifet-i nefse imdâd ola. Fi'l-hakîka bir nesnenin tabiatı bilinmeden hakîkati [77] bilinmek olmaz. Pes mutlak tabiat zikrolundukda muhakkıkîn katında hakâyık-ı erbaa dediğimiz çâr anâsırın hakîkat ve tabiatları harâret ve bürûdet ve yübûset ve rutûbet. İşte anâsır-ı erbaadan her birinin başka bir tabiatı vardır. Ateşin tabiatı ıssı ve kurudur havanın tabiatı ıssı ve yaştır suyun tabiatı soğuk ve yaştır ve hâkin tabiatı soğuk ve kurudur. Anâsır-ı erbaada hikmet-i Rabbânî tertîb eylediği acâyib ve kudrete nazar-ı ibretle nazar eyleyip müşâhede eyle ve gör ki mâ-bihî'l-ımtiyâzları nedir? Ve mâ-bihî'l-ittihâdları ne nesnedir? Ya'ni birbirinden ne ile mümtâz ve birbiriyle ne ma'nâda müşterekdirler. Ve ol iştirâk hasebiyle imtizâc ederler. Meselâ ateş ıssılıkta hava ile müşterek, hava yaşlıkta âb ile müttehid ve âb soğuklukta hâk ile müttehid ve hâk kurulukta ateş ile müşterektir. Pes ateşte ıssılık ile kuruluk var ve havada ıssılık ile yaşlık var. Ol ateşin ıssılığı havanın ıssılığı ile imtizâc eyleyip ikisinin dahi ıssılığı bir ola kalur ateşin kuruluğu ile havanın yaşlığı. Bu takdîrce eğer ateşin kuruluğu havanın yaşlığına tebdîl olursa ateş hava olur ve eğer havanın yaşlığı ateşin kuruluğuna tahvîl olursa hava ateş olur. Kezâlik hava ile âb arasında dahi böyledir. Ya'ni havada ıssılık ve yaşlık var

ve âbda soğukluk ve yaşlık var. İkisinin de yaşlıkları bir olup ittihâd eylese eğer havanın ıssılığı âbın soğukluğuna tebdîl olursa hava âb olur. Eğer âbın soğukluğu havanın ıssılığına tebdîl olursa âb hava olur. Ve dahi âb ile hâk arasında dahi böyledir ki âbda soğukluk ve yaşlık var. Hâkde soğukluk ve kuruluk var soğuklukları bir olup yaşlık kuruluğa tebdîl olursa âb hâk olur. Eğer kuruluk yaşlığa tebdîl olursa hâk âb olur. Ve hâk ile ateş mâbeyninde dahi böyledir. Meselâ hâk soğuk ve kurudur. Ateş ıssı ve kurudur. Eğer hâkin soğukluğu ateşin ıssılığına tebdîl olursa hâk ateş olur. Ve eğer ateş ıssılığı hâkin soğukluğuna tebdîl olursa âteş hâk olur. Anâsır-ı erbaada olan hakâyık-ı erbaa ki harâret ve bürûdet ve rutûbet ve yübüsettir. Minvâl-i meşrûh üzere iz'ân olunduysa ehl-i hikmetin istihâlât-ı unsûriyye dedikleri ma'lûm oldu. Bundan sonra bu istihâlât-ı unsûriyyeye burhân-ı kâtı'-ı aklî irâd olursa ümîddir ki tâlib-i hak olanlara mebd'e'i meaddan bilmeğe ve Hakk'ın kemâl-i kudretinin âsârın müşâhede eylemeğe imdâd ola. İmdi azîzim nazar-ı ibretle nazar eyle gör ki zikrolunduğu üzere sende olan ahlât-ı erbaa ve âfâkda olan anâsır-ı erbaa hakâyıkına harâret ve bürûdet ve yübüset ve rutûbettir denildi. Ve bu dört hakikatın ihtilât ve imtizâcında mevâlîd-i selâse mevcûd olup Hakk'ı tesbîh eyler deyu tahkîk olundu. Ammâ minvâl-i muharrer üzere anâsırın birbirine munkalib olduklarını tafsîl ve beyân edelim. Evvela ateş havaya munkalib olmasa şem'-i çerâğda ziyâ kalmazdı. Ve zulmet-i hava nûr-ı ayâna tebdîl olmazdı. Akl-ı selîm sâhibine bundan rûşen delîl olmaz. Zîrâ ateş ıssı ve kurudur demiş idik ve hava ıssı ve yaştır beyân eylemiş idik. Fi'l-hakîka şem'in kuruluğu ve ıssılığı zayıf olmakla fi'l-hâl havanın yaşlığına tebdîl olup etrâfı rûşen eder. Husûsen gece yaşlık havada gâlip olduğundan, ziyâde zâhir olur. Ve bu 'iyâne karîb bir bürhândır. Ammâ hava âb olmasına delîl-i aklî oldur ki bahar faslında seher vaktinde nebâtât-ı çimene nazar eylesen çiğ dedikleri rutûbet-i âmmeyi çimende ferâvân bir iki saatten sonra âftâb-ı kerem olur. Ol havanın yaşlığı âba mübdil olmuş görürsün. Bu kerre ol âb havaya mübeddel olur zîrâ yaşlıkta hava ve âb müşterektir. Ve yine âb soğuklukta hâk ile müşterektir. Onun için havadan nâzil olan bârân hâke düşer hâk olur. Amma âbın galebesi olursa hâk ile munkalib olur. Hâk ateşe tebdîl olmağa delîl oldur ki nebâtâtta husûsen eşcârda eczâ-yı unsûriyyeden unsûr-i hâk gâlibdir. Maa-hâzâ yüz batman mikdârı odunu ateşe vursan bi'l-küllîye yanıp bir mikdâr toprak meydanda kalır. Ekseri ateşe ve havaya munkalib olur. İşte usûr-i hâk ateşe munkalib olmuş olur. Ve ba'zı yerler var ki taş yanar ateş olur. Cümleden Hazret-i Kelîmullah merkadi civârında bu abd-i

fakîr dahî taşla nimet tabh edip tenâvül eylemek vâkı' olmuştur.¹⁹ Hazret-i Kur'ân dahi hacerin vekûd olmasın nâtıktır.²⁰ Ve anâsırda bu mikdâr delâil-i aklî kifâyet eder. Egerçi anâsırda acâib-i sun'-i perverdigâre nihâyet bu kadar. Ammâ marifet-i nefis için tâlib-i Hakk'a bu kadar nümüne yeter. Bundan sonra vücûd mefhûmunun tefhîm-i ta'rifinde ehl-i tahkîkin menfuh-i kelâmıların beyân edelim.

Bâb-1 Sâlis: Fi beyân-i vücûd

İmdi vücûd ki "mutlak varlık" ma'nâsınadır. Ya vâcibdir ya mümkündür derler. Vâcib'den onu murâd ederler ki mefhûm-ı vücûddan infikâkı mutasavver olunmaya ve mümkünden onu murâd ederler ki mefhûm-i vücûddan infikâkı mutasavver ve mümkün ola. Zevk-i vicdanîyle "vahdet-i vücûd"a vâsıl olmayan tâiplere vücûdun devr-i teselsülünden halâs olmak için devr-i teselsül ibtâlîne burhân-ı kâtı'-ı aklî takrîr olursa akla karîb bir tarz-ı dil-firîb [78] olmaktan bâid olmaya. Hem vücûdun mümkün ve vâcibe inkisâmını dahi ol burhân-ı aklî ile iz'ân eylemek âsân olur.

Evvelâ devrin ibtâlî vâcibtir. Zîrâ bî-nihâye nâ-dânlar ol dâirede sergerdândır ve Firavn-ı bî-avn gibi dehrî ve zındık olup "telâtum-ı emvâc kahr-ı ehadiyet deryâsında gark-ı hizlân" olmuşlardır. Asemenellâh. İmdi bilmek gerekir ki bir mevcûdun vücûdunda ki şek yoktur. Eğer ol vücûd vâcib ise "vâcibu'l-vücûd" sâbit oldu. Hüve'l-maksûd. Ve ger ol vücûd mümkün ise ilm-i zarûrî ile ma'lûmdur ki onun vücûdu kendinden değil gayrıdandır. Ol gayrı dahi görelim vâcib midir yoksa mümkün midir? Eğer vâcib ise hasale'l-matlûb. Eğer mümkün ise ol dahî mevcûd olmakta gayra muhtâc oldu. Pes hâl üç kısımdan hâlî değil. Biri oldur ki mümkün-i sâni mümkün-i evvele muhtâc olup ve mümkün-i evvel de mümkün-i sâniye muhtâc olursa ol zaman "devr" olur. İkinci kısmı oldur ki mümkün-i sâni mümkün-i evvele muhtâc olup mümkün-i evvel de bir mümkün ile gayrı'n-nihâye gider ise "teselsül" olur. Çün devr-i teselsül burhân-ı aklî ile beyyinu'l-butlândır. Şıkk-ı sâlis ki matlûb olan oldur. Vâcibu'l-vücûd sâbittir. Bundan sonra devr-i teselsülün mânâların rüşence beyân edelim. Meselâ iki mevcûd ol ki ehaduhumânın vücûdu âherden ola ve âherin vücûdu ehaduhumâdan ola. Yani ikisinin dahi vücûdları birbirinden hâsıl ola. Bu muhaldır ki böyle vücûd mevcûd ola. Zîrâ bir nesne mevcûd ol-

19 Bu anekdot mütercim Salâhî'ye aittir.

20 Bk. Âl-i İmran 3/10.

mayınca âheri mevcûd edemez. Eğer bir mümkün ol bir mümkün-i sâniyi mevcûd eyledi dersen ol mümkün-i evvel mümkün-i sâniiden mukaddem mevcûd olmak lâzım gelir. Ve mümkün-i sâni mümkün-i evveli icâd eyledi denilirse yine sâni-i evvelden mukaddem mevcûd olmak lâzım gelir. Zirâ nâçâr illet ma'lûlden mukaddemdir. Pes akıl iktizâ eder ki bir nesne kendi vücûdundan evvel mevcûd ola. Bu ise muhaldir ve devir bâtil oldu. Ve teselsül dedikleri oldur ki nihâyet-i sırrı mümkünât ola. Ve her mümkün kendinden evvel olan mümkünine muhtâc ola. Böyle silsile hod muhaldir. Teselsül dahi bâtildir. Çün devr-i teselsül bâtil olduğu takdîrce bi'z-zârûre vâcibu'l-vücûdun varlığı sâbittir. Eğerçi burhân-ı ibtâl-i teselsülde ziyâde bast-ı kelâm vardır. Amma kusûru olmayanlara bu mikdâr işâret kâfidir. Hakk'ın vücûdu الحمد والمنة umûm-ı mü'minîne sem'an ve tâaten sâbit ve havâss-ı ehl-i îmân ve muvahhidîne vücûd çeşm u zevk-i şuhûduna meşhûddur. Ammâ nûr-ı burhân-ı mübîn ile münevver olacak, nûrun alâ nûr olur. اللهم نور قلوبنا بنور التوحيد والفرقان وطهر نفوسنا عن الشرك الذي لا يقبل الغفران واغفر لنا و لوالدينا يا رحيم يا رحمان إنك انت المنان [Allâhım! Kalblerimizi tevhid ve Kur'an nûruyla nurlandır. Bizleri bağışlanması olmayan şirkten arındır. Bizleri, anne-babamızı bağışla! Ya Rahîm yâ Rahmân sen kullarına hadsiz hesapsız nîmetler veren Mennân'sın!] Pes cemâl-i vahdet-i vücûd-ı Rahmân gün gibi ayân iken vahdetine burhân talep eylemek zevk-i vicdândan mahz-ı hirmândır. [Her şeyde وله في كل شئ آية تدل على أنه واحد O'nun vahdetine delil olan bir âyet (işâret) vardır.]

Bâb-ı Râbi': Fî beyân-i aksâm-ı vücûd-ı mümkünât

Bu bâb vücûd-ı mümkünâtın aksâmları beyânındadır. Ey tâlib-i esrâr-ı vücûd! Lafz-ı vücûdun ma'nâsı ki kevn ve husûl mülâhazasıyla mevcûdiyetinde muhdisâtı mutazammındır. Cenâb-ı Kibriyâ'ya isim olmak üzere itlâkı nârevadır. Ve mecâz-i ukûldür. Ve ol cihetten bahs eylemek tâlib-i ma'rifet-i nefse çendan fâideli değildir. Zirâ küllinin Zât-ı Hakk'a vücûd-ı mutlak dedikleri ancak tefhîm içindir. Hakîkî varlığa delâlette cümle elfâz u ibârattan eşmel ve ecma' olduğu için insân-ı kâmil kendi varlığından Hakk varlığına delil-i akli tahsîl eylemek için nazar-ı akl ile im'ân eyledikde ilme'l-yakîn bilir ki kendinin hakîkati li-zâtihî vücûdunu icâb eylemez. Belki fakr-ı imkân bir hoşça ma'lûm olursa سواد الوجه في الدارين [(Fakr) iki dünyâda yüz karasıdır]²¹ mânâsını anlayıp vâcibu'l-vücûda teveccüh-i tâm ile الفقر فخري

21 Keşfü'l-Hafâ, II, 87.

[Fakr benim fahrımdır] demeğe ser-âğâz eyler. Ve bu nükteler keşfe dâir bir zevk-i rûhânî olduğu için ukalâ vücûdu vâcib ve mümkinde taksîm eyleyip vâcibde ayn-ı hakîkattir ârız değıldir ammâ mümkinde vücûd hakîkat ve mâhiyete ârızdır derler. Ve urûzunda dahi hayrân olup vücûd-ı mümkinînin hakîkatinde vücûd-ı gayr-ı bekâ gayrıdır derler. Fi'l-hakîka bekâ gayr olmasa vücûd-ı mümkün bekâda berâber olurdu. Ba'dehû ukalâ vücûd-ı mümkünâtı iki kısım edip ya cevherdir ya arazdır derler. Ve arazı dahi dokuz kısım edip biri cevher dokuzu araz, cümlesine "ma'külât-ı aşere" derler. Ba'dehû cevheri de beş kısım edip ale'l-inhisâr beyân ederler ki bir cevher bir cevherin mahalli ise mahal olan cevhere "heyûlâ" ve hâl olan cevhere "sûret" derler. Ve eğer hâl mahalden mürekkebe ise ona "cism" derler. Ve eğer bu aksâmıdan değıl ise ona "cevher-i mufârık" derler. Eğer cevher-i mufârık bedende tedbîrle tasarruf ederse ona "nefs" derler. Ve eğer bedende tedbîr ile tasarruf etmesse ona "akıl" derler. Eğer ol akıl ile mebd'e'i arasında vâsıta yok ise ona "akl-ı evvel" derler. Akl-ı küll dahi derler. Ve eğer ol aklın altı yanında hiç akıl yok ise ona "akl-ı faâl" derler. Amma iki tarafında dahi akıl var ise ona "akl-ı mutavassıt" derler. Ve nefis dahi derler. Ve ecsâm-ı besâitide tasarruf ederse ona "nefs-i felekî" derler. Ve cisim dahi ya basittir ya mürekkebdir. "Cism-i basît" oldur ki anâsır-ı erbaadan mürekkebe olmaya anâsırdan mürekkebe olursa "cism-i mürekkebe" derler. Ve cism-i basît dahi ya ulvîdir ya süffîdir. Cism-i basît ulvî olan eflâk ve cism-i basît süffî olan anâsırdır. Ve ulvî dahî münevver olmak var, gayrı [79] olmak var. Mürekkebe olursa kevâkıbdır nûr olmazsa eflâk derler. Ve eğer nefis ecsâm-ı mürekkebe tasarruf ederse ve ol cisimde neşv ü nemâ olmazsa "me'âdin"dir. Ve eğer neşv ü nemâ olup hiss-i hareket olmazsa "nebâtât"tır. Ve eğer hiss-i hareket olursa "hayvan"tır. Eğer nutku dahi olursa "insan"tır. Velev cümle takrîrden bizim maksûdumuz insandır. Ve asıl murâd "insân-ı kâmil"dir. Zikrolunan mevcûdâtı hakîkatle câmi' ola ve me'âdin dediğimiz cemâdatta nefis-i tabî'î gâlibdir. Ve nebâtâtta nefis-i nebâtî gâlibdir. Ve hayvanda nefis-i hayvânî gâlibdir. Ve insanda nefis-i insânî gâlibdir. Yani nefis-i nâtıka ki rûh-ı menfûh-ı ilâhî ve izâfî cândır, gâlibdir. İmdi ecsâm-ı mürekkebe tasarruf eden işbu nefis-i tabî'î ve nefis-i hayvânî ve nefis-i insânî oldu. Amma ecsâm-ı besâitide tasarruf eden nufûs-ı eflâk dokuz kısım bâb-ı sâniye beyân olunmuş idi. Şimdi bu bâbda vücûd-ı mümkünât iki cisimdir. Ya cevher ya arazdır dedik. Ve cevher ile araz cümlesi cem' olsa on nesne olur. Bir cevher dokuz araz cümlesine "ma'külât-ı aşere" derler.

"Çün ma'külât-ı aşereden sâil olsa

Müstakildi cevâbında ânın fi'l-hâl hemî çün cân u dil
Cevher ve kemmdir dahî keyf ve izâfet hem metâ
Vaz' ve eyn dahî mülk ve yef'al ve hem yenfa'il"

Beyit

"Bir âdem uzun, iyi, ulu, bu şehre bu gün
Kande diler oturur kendi işinde me'mûl"

Âdem: cevher; uzun: araz-ı kem; iyi: araz-ı keyf; ulu: araz-ı izâfet; bu şehir: arazı eyn; bu gün: araz-ı metâ; kande diler: araz-ı mülk; oturur: araz-ı vad'; kendi işinde: araz-ı yef'al ya'nî tesirinde; me'mûn: araz-ı yenfa'il ya'nî eseri kabul etmektir. Fi'l-hakîka bu ma'kulât-ı aşere cemî'i kâinâtın vücûduna şâildir ve bunu mufassalan bilmek hikmet kitaplarının istihrâc ve fehmine müstaid olanlara mahsûstur. Ona isti'dâd yoğ ise çâresi insân-ı kâmil sohbetine mülâzemet etmektir. Bu risâlede bu mikdâr tahrîrden maksûd hakâyık-ı eşyâya vukûf ve ma'rifet-i nefis ile ma'rifet-i ilâhînin husûlûdür. Biz yine maksûda şurû edelim. Çün dedik cevher dahî beş kısımdır; akıl ve nefis ve heyûlâ ve sûret ve cism dahi ya mürekkebdir ya basîttir. "Cism-i mürekkeb" meâdin, nebât ve hayvan ve insan. "Cism-i basît" eflâk u anâsırdır. Bu rubâ'i cümleyi câmi'dir.

اول ز مکونات عقل و جان است

وندر پی آن نه فلک گردان است

زین جمله چو بگذری چهار ارکان است

پس معدن و پس نبات و پس حیوان است

[Mükevvenâtın evveli akıl ve rûhtur/Onun arkasından, dönen dokuz felek gelir/Dört erkân da geçtiği gibi bu cümledendir/ Sonra ma'den, sonra nebât, sonra hayvandır.]

Bundan sonra merâtib-i mürekkebâtta me'âdin ile nebât arasında müşterek olan mercandır ki deryâ içinde ot gibi biter ba'dehû câmidir. Bekişib ma'den gibi kalır. Ve dahi nebât ile hayvan arasında müşterek hurma ağacıdır. Yerden biter nebâttır amma hayvan gibi erkeği ve dişisi arasında izdivaç olmasa yemiş vermez ve başında beyni olup başı kesilmekle helâk olur. Ammâ insan ile hayvan arasında müşterek çoktur. Azhar olan maymundur

ki cemî'-i a'zâsında insana müşâbihtir.²² Ve bu zikrolunan mutavassıtât ondan ötürüdür ki her biri kendi kısmının nihâyeti ve ufkudur ve mâ-fevkinin bidâyeti hazîzdir. Kevâkib emr-i Hak'la anâsırı birbiriyle ihtilât ve imtizâc ettirip terkîbe başladılar. Evvelâ meâ'din ba'dehû nebât ba'dehû hayvan ba'dehû insan vücûda gelip nüzûl ve urûc tamâm oldu.

[Yaratılıştaki Hikmetin Açıklaması]

İnsandan dahi Hakk'a vâsıl olanı beyân edelim. Kâlellâhu Teâlâ “وَمَا خَلَقْتُ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ وَالْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ” (ez-Zâriyât, 51/56) ma'nâ-yı şerîfi Allâhu Teâlâ a'lem cenâb-ı kibriyâ celle şânuhû buyurur: “Ben cinni ve insi yaratmadım ancak bana ibâdet etsinler için yarattım. İmdi ibâdet eden ma'bûdunu bilmek gerektir. Onun için ehl-i tahkîk ibâdeti irfanla ve [?] ile tefsîr etmişlerdir.²³ Ve haberde vârid olmuştur ki Dâvud Nebî (alâ nebiyyinâ ve aleyhissalâtu ve's-selâm) sebep-i îcâd-ı âlem ve âdemden Hak Sübhânehû ve Teâlâ'ya suâl eyledik de “كُنْتُ كَنْزًا مَخْفِيًّا فَأَحْبَبْتُ أَنْ أَعْرِفَ فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ لِأَعْرِفَ” [Ben gizli bir hazîne idim; bilinmeğe muhabbet ettim; halkı bilinmem için yarattım.]²⁴ cevâbı verilmiştir. Ma'lûm oldu ki sebep-i îcad-ı âlem ve âdem ma'rifetullâhtır. Ve ma'rifetullâha müstaid insandır. Lâkin her biri değildir. Meğer onlar ki inâyet-i ezeli ile nûr-ı îmâna yakîn, kalblerin münevver ve kâlibların inhirâfât-ı mîzâciyye ve tabîyyeden mutahhar kılıp insân-ı kâmil sohbetine vâsıl olalar. Ve dahi ma'rifet bâbında çok kitaplar yazmışlar amma mümkün değildir ki insan ka'r-ı zemin ve deryâya girip mecmû'-ı âlem-i süflînin aslını görüp yâhud eflâke çıkıp hakâyık ve dekâyık-ı âlem-i ulvî ma'lûmu ola. Ve mülk ve melekût ve ervâh ve ukûl ve nüfûs ve cemî'-i hakâyık- kevnîyyenin husûsen Sıfât-ı Bârî Teâlâ celle zikruhu idrâkinde müstakîl ola ve ef'âl-i ilâyenin ibtidâi ve ihtirânda -ki ecnâs ve enva' ve esnâf-ı mevcûdât-ı -bilkülliye fehm eylemek tavr-ı beşerden hâricdir. Ancak Hak Sübhânehû ve Teâlâ kemâl-i kudretini izhâr edip ulvîde ve süflîde; zâhirde ve bâtında sûrette ve ma'nâda her ne vâir ise cümlesin insanda cem' etmiştir. Ve zât-ı mukaddesinin sıfâtıyla insanı mevsûf kılmıştır. Tâ

22 Konuk: “Esâsen muhakkîkin berâzihi beyân ettikleri sırada, cemâdât ile nebâtât arasındaki berzahın “mercan”; ve nebât ile hayvan arasındaki berzahın da “hurma ağacı”; ve hayvânât ile insan arasındaki berzahın da “maymun” olduğunu açıktan açığa gösterirler.” *Füsûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, I, 58.

23 Konuk: “Sultânü'l-müfessirîn İbn Abbas (r.a.) li-ya'budûn'u [ibâdet etmeleri için] “li-ya'rifûn” [bilmeleri için] ile tefsîr buyurmuştur.” *Füsûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, III, 50.

24 Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, 173.

ki insan kendi zât ve sıfâtın bile. Ve cism-i rûhun bilip cism-i rûhuna te-veccühle musahhar olduğun görüp avâlim-i ulvîde ve süffîde Hakk'ın âsâr-ı kudretini ve emrinin zuhûrunu fehm etmeye delîl ola. Muhakkikler bu ma'naya işâret edip buyururlar:

[80]

ای نسخهٔ نامۀِ الٰہی کہ توئی

وی آینۀِ جمالِ شاهی کہ توئی

برون ز تو نیست هر چه در عالم هست

از خود بطلب هر آنچه خواهی کہ توئی

[Ey ilâhî nâmenin nüshası ki sensin! Ey şâhî cemâlin aynası sensin. Âlemde var olan hiçbir şey senden hâriç değildir. Ne dilersen kendinden dile ki aradığın sensin!]

Ve dahî Resûl-i ekrem –sallâhu aleyhi ve sellem– buyurmuş: **إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ** آدمَ عَلَى صُورَتِهِ [Muhakkak Allah Teâlâ Âdem'i sûreti üzerine halketti.]²⁵ Ve insana bundan ulu beşâret olmaz.

[Mebde' ve Meâd Hakkında]

Bundan sonra mebde, me'âd ma'nâsını beyân edelim. Tâlib olanlara seyr u sülûk âsân ola. Azîz-i men bil ki beden-i aslî hâkdir. Çün hâk vâsita-i devr-i eflâkle ve şuâ-ı kevâkib ve i'tidâl ve imtizâc ve anâsır ile sûret-i hâkîden çıkıp nebât kisvesin giye. Ba'dehû nebât hayvana gıdâ olmağa hâcet yoktur. Hemân insana gıdâ olur. Ve bazı nebât olur ki hiç hayvana gıdâ olmağa hâcet yoktur. Hemân insana gıdâ olur. Ondan sonra bu risâlenin evvelinde beyân olunduğu üzere o gıdâyı ki insan ekl eder. Onu kuvve-i câzibe cezbeder. Kuvve-i mâsike yerinde tutar. Ve kuvve-i hâzıme hazm ettirir. Ve kuvve-i mümeyyize gıdânın kesifini latîfini ayırır. Ve kuvve-i dâfia gıdânın kesifini mi'denin üzerinden def' eder, taşra sürer. Ondan sonra latîf olan gıdâyı mi'deden ciğere naklettirir. Ba'dehû ciğerde bu kuvvetler ale't-tertib her biri kendi işini yerli yerinde edâ edip ba'dehû kesif olanı üç kısım edip bir kısmı öde gelip safra olur. Bir kısmı dalağa gelip sevdâ olur. Ve bir kısmı galîzi balgam ve rakîki mesânedede bevl olur. Ondan sonra latîf olan damarlara gider kan olur. Damarlarda yine ol kuvvetler mi'de üzerinde ve ciğerde

25 Buhârî, "İsti'zân", 1; Müslim, "Birr", 32.

ettikleri gibi her biri kendi işin işler. Tâ kesîfi ve latîfi birbirinden yine ayrılır bu defâ onun kesîfini kuvve-i dâfia taşra sürer. Kimi kulaktan çıkan çirk olur kimi gözden çıkan çapak olur. Kimi burundan çıkan sümük olur. Kimi terlemek ile ya dellâk kese sürmekle eğer ol kesîften taşra çıkmayıp içeri nesne kalırsa kabarcıklar ve sivilceler bedeninin üzerinde zâhir olur. Ve tasvîr mahallindeki kuvve-i musavvire hükmünde olur. Yine ol kuvvetler her biri kendi amelin icrâ edip kesîf olan “bedel-i mâ-yetehalle” olur. Ve latîf olanı sulb cezb eder tâ ki “meni” ola. Ve vakt-i mukadder ve muayyen-de bir gayr cisme nakleder “nutfe” olur. Yine bir zamandan sonra nutfe sûretinden çıkar “alaka” olur. Yani uyuşmuş bir pâre kan şeklinde zâhir olur. Bir müddetten sonra “mudğa” olur yani çiğnenmiş et şeklinde zâhir olur. Yine bir müddetten sonra emr-i hâlık kevn u mekânıyla ol mudğada damarlar ve kemikler ve deri ve et ve sâir âzâ zuhur etmeye başlar. Çün dört aylık olur dirilir ve rûh-ı hayvan tasarrufa başlar. Ve gıdâsı kan olur. Göbeğe muttasıl bir damardan gıdâsın almağa başlar. Evvelki aydaki ol nutfe merâtib-i istidâdı tamâm edip istikrâra kadem basar. Ya’nî rahm-ı maderde mütemekkin olur. Zuhâl yıldızının terbiyesinde olur. İkinci ayda Müşterî terbiye eder. Üçüncü ayda Mirrîh terbiyesinde olur. Dördüncü ayda Âftab terbiyesinde hayat bulur. Beşinci ayda Zühre, altıncıda Utarid, yedincide Kamer terbiyesinde mütevellid olup muammer olmak câizdir. Ammâ sekizinci ayda yine Zuhâl terbiyesine girer. Ve bu Zuhâl terbiyesinde mütevellid olan muammer olmaz. Zîrâ zuhalin tabiatı bârid ve yâbistir. Mevti tabî’idir. Ve hem Zuhâl “NaHS-i Ekber”dir. Dokuzuncu ayda yine Müşterî terbiye eder. Velâdet zamânıdır. Ve ziyâde bekâ ümîd olunur. Zîrâ Müşterî’nin tabiatı hâr ve rutebdir. Yani ıssı ve yaştır. Hayat tabî’idir hem saiddir. Ve bu beyân Hz. Kuran ile müsbettir. Kavluhû Teâlâ: *وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ، ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَكِينٍ، ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ فَبَارَكُ اللَّهُ أَحْسَنَ الْخَالِقِينَ* (el-Mü’minûn, 23/ 12-14) [Şu bir gerçektir ki Biz insanı süzme çamurdan yaratırız. Sonra onu nutfe (sperm) halinde sağlam bir yere yerleştiririz. Sonra nutfeyi (rahim cidarına) yapışan bir hücreye, bunu da mudgaya, yani bir çiğnem et görünümündeki varlığa, mudgayı kemiklere dönüştürür, sonra da kemiklere et giydirip, derken yeni bir yaratılışa mazhar ederiz. İşte bak da Allah’ın ne mükemmel yaratan olduğunu bir düşün!] Bu âyet-i kerîme ile takrîr olduğu üzere ma’lûm oldu ki beden-i insanın aslı hâktir. Hâkden nebât ve nebâtan hayvan ve hayvan dahi gıdâ-yı insan olup ol gıdâdan nutfe ve alaka ve mudğa olur. Ba’dehû “alâ vefki’t-takrîr”

bekâ ve hayât-ı dünyâ ile bâkî olur. Yâhud maksûd-ı aslî husûlünde evvel mevt erişip aslına rücû eder. İmdi ey tâlib! Çün bu zikrolunan merâtibden geçib ve bu sûret ve bu akılla kendini taakkul eylemek mertebesine eriştin. Sad zinhâr gafflet hicâbı ardında kalıp vücûd-ı şerîfini nâr-ı cehâlet ve nedâmete bırakma. Zîrâ nice bin zerre-i hâkden bir zerre kadar nebat hâsıl olur ve nice bin nebâtтан bir zerre kadar hayvan hâsıl olur. Ve nice bir hayvandan insanda bir cüz (?) hâsıl olur. Ve nice bin cüzden (?) bir katre meni hâsıl olur. Ve nice bin katresinden bir nutfe hâsıl olur. Ve nice bin nutfedden biri rahme düşer. Ve onun da binde biri mütevellid olur. Ve nice bin veleden biri sağ ve muammer olur. Ve nice bin muammerden biri müslim ve nice binden biri îmân ve yakîn ehli olur. Ve nice binden biri tâlib-i hak ve sâlik-i râh-ı hakikat olur. Ve nice bin ehl-i sülûkdan biri vâsıl-ı Hak olur. Ve bu nihâyetsiz mevcûdât ve masnûattan maksûd olan bir vâsıl-ı Haktır. Ve sâiri onun tufeylidir.

Ey tâlib! Eğer fehmeyledinse mebde' husûsu ma'lûm oldu. Meâd dahi bilindi. كل شيء يرجع إلى أصله [her şey aslına döner] fehvâsıyla çün her şahs meâdine rücû eylemek nâ-çârdır. Sen dahi fikreyle ve i'tibâr eyle ve gör ki pîr olan kimesne bilâ-rayb [81] ve şüphesiz bilir ki bundan mukaddem "kehl" idi yani kara sakallı idi. Dahi şâb ve tâze idi. Dahi evvel tıfı-ı sağır idi. Ve dahî evvel rahm-ı mâderde hem cenîn idi. Dahi evvel mudğa ve alaka ve nutfe idi. Dahi evvel anasının ve babasının gıdâsı olan hayvan idi ve nebât idi. Dahi evvel hâk ve eczâ-yı anâsır idi. Dahi evvel cism-i mutlak idi. Dahi evvel tabiat-ı mutlaka idi. Emr-i Hak ile tavran fe-tavran insan olup bir oldu. Gûyâ sâlik beyâbân-ı ecsâmı kat' edip bu etvâr taakkule erdi. Habîb-i Hüdâ Muhammed Mustafâ -sallallâhu aleyhi ve sellem- hazretleri "Muhakkak Allah Teâlâ'nın nûrdan ve zulmetten yetmiş bin hicâbı vardır."²⁶ buyurduğu yetmiş bin hicâb-ı zulmânî halâs oldu. Zîrâ bu çehâr anâsırdan mürekkebe olan bedenin aslını ve fer'ini bildi. Ma'lûm oldu ki bu beden-i unsurîde olan eczâ-yı anâsır her biri kendi aslına rücûa mâil ve müteveccihtir. Ve her lahza ve her anda rücû eylemektedir. Nihâyet ekl ü şürb ve gıdâsıyla bundan eksilen eczânın biri tekmiil olunmaktadır. İşte "bedel-i mâ-yetehalle" dedikleri oldur. Zihî hikmet, zihî kudret, zihî devlet! Fehmeden âriflere ki her anda vücûdunda feyz-i cedîd mülâhazasıyla kalbi münevver ola. Ve bu dediğimiz bedel-i mâyetehalle mânâsını insan fehmetmek için bir misâl getirelim. Meselâ bir kimesne

26 Müslim, "İmân", 79.

sâfi kırmızı çubuktan bir hergeh vursa ba'dehû her gün birer dâne çubuktan çıkarıp yerine beyaz çubuk koysa bir zamandan sonra görürsen asla kırmızı kalmayıp ol hergeh cümle beyaz olması görünür. Kezâlik insan beş yaşındayken bedeni ki var idi yirmi seneye varınca bilâ-şüphe "bedel-i mâ-yetehallel" tarîkiyle âhire munkalib olmuştur. Rûh-ı insânî bilâ-tagayyür yine kendi hâlidir. Ol hergehın hey'et-i ûlâsı mütegayyir olmadığı gibi akl-ı selîm ve zihn-i müstakîm sâhiblerine bu bâbda bu mikdâr kâfidir.

Bundan sonra ey tâlib bilgil ki: Tahkîken bu kevn-i âlem-i anâsır bize bir şefkatli mâder gibidir. Zîrâ şefkat-i mâder onunla sâbit olur ki ferzendirine nâfi' ve muvâfık gıdaları taleb edip kendi ekl eder ki ferzendirine süt hâsıl ola. Zîra ferzende ol mâderi yediği gıdaları yedirseler hazm edemeyip helâk olur. Ammâ mâderi ol gıdaları bedeninde şîrîn süte tebdîl edip iki memesinden ferzende verir. Ferzendi dahi neşv ü nemâ bulur. İmdi bu çâr anâsıra ki bizim terkîb-i bedenimizin aslı ve mâddesidir. Lâkin bir anâsırı gıdâ eylemek mümkün değildir. Ancak anâsırda hâsıl olan türlü meyveleri ve dâneleri ve hayvandan ekle sâlih olanların gıdâ edinip bedenimize "bedel-i mâ-yetehallel" taayyüş ederiz. Bu takdîr üzere anâsır-ı erbaa bizim mâder-i mihrîbânımızdır. Ve hayvan ve nebât onun iki memesidir ki bizi onunla perveriş eder. Ve bu i'tibâr üzere biz hâlâ batn-ı mâderde ve hadîs-i şerîfde *السعيد سعيد في بطن أمه و الشقى شقى في بطن أمه* [Saîd anasının karnında saîddir; şakî de anasının karnında şakîdir.]²⁷ buyurulduğu bu vecihle tahkîk olunur. Ve ehâdîs-i sahîhada bu ma'nâyı te'yid eder çoktur. Cümleden biri *كما تعيشون تموتون وكما تموتون تبعثون، وكما تبعثون تحشرون* [Nasıl yaşarsanız öyle ölürsünüz, nasıl ölürseniz öyle dirilirsiniz, nasıl dirilirseniz öyle haşrolursunuz] buyurulduğu sarâhaten bu ma'nâya delâlet eder. İmdi sââdet-i ebedî ol kimselere müyesserdir ki fırsat eldeyken ganîmet bilir. Ma'rîfet-i nefis ile ma'rîfetullâh tahsîline bezl-i makdûr eylerler. Husûsâ ki beyân olduğu üzere rahm-i mâderde yâni âlem-i dünyâda iken bedende sıhhat ve akılda kuvvet oldukça gönül gözün nûr-ı îman ve yakîn ile münevver eylemeğe sa'y-i bî-kusûr eylerler. Cemî'i enbiyâ ve evliyâ bu ma'nâya da'vet ve îşâret ederler. Hiç tefâvüt yoktur. Ancak fehme dâirdir. *أَدْعُو إِلَى اللَّهِ عَلَى بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعِيَ* (Yûsuf 12/108) [Ben insanları Allah'ın yoluna, basîret üzere da'vet ediyorum. Ben de bana tâbî olanlar da böyleyiz.] *فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا* (el-Kehf 18/110) [Rabbî'nin likâsını recâ eyleyen kimse amel-i sâlih işlesin ve Rabbî'nin

27 Müslim, "Kader", 3.

ibâdetinde hiçbir şeyi ona şerik kılmamasın.] âyetleri nass-ı kâtı' ve burhân-ı sâti'dır.

Bâb-1 Hâmis: Fî tatbîk-i âfâk ve'l-enfûs

Beşinci bâb âfâk ile enfûs beynini tevfiik beyânındadır.²⁸ Bundan sonra âfâk ve enfûs tatbîkinde ihtimâm edelim. Tâ kim tâlib-i vahdet ve irfân olanlara seyr u sülûk ahvâli âsân ola. Pes Hak Sübhânehû ve Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'inde buyurdu: سُنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَبَيِّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ (Fussilet 41/53) [Biz âyâtımızı âfâkta ve kendi nefislerinde onlara gösteririz, tâ ki Hak onlara zâhir olur.]

İmdi ey azîz! Bu kitâb ki Şeyh Mahmûd Şebüsterî –rahmetullâhi aleyh-hazretleri te'lif eylediği *Mir'ât-ı Hakâyık* ismiyle müsemma olan kitâbdan tercüme ve ahz ve cem' olunmuştur. Ayn-ı basîret üzere iş bu *Mir'ât-ı Hakâyık*'a nazar eyle ve gör ki âfâkta her ne vâir ise sende cem' olmuştur. Ve sen sûret-i ilâhiyye üzere mahlûksun. Nitekim Resûl-i Ekrem –sallallâhu aleyhi ve selem– عَلَىٰ صُورَتِهِ [Muhakkak Allah Teâlâ Âdem'i sûreti üzerine halketti.]²⁹ buyurmuştur. Hemân sûret ma'nâsını fehmetmeye dikkat eyle ki gâyet dakiktrir. Senin zannettiğin sûret-i hissî değildir. Lafz-ı sûret zâhir ve bâtına şâmildir. Meselâ; sûret-i mes'ele denildikde murâd elfâz ve hurûf değildir. Sırf ma'nâdır. Hak Teâlâ sâdik ve âşık kullarıyla bizi sırât-ı müstakîme hidâyet edip dalâletten yani yanlış gitmekten ve yanlış anlamaktan hıfz eyleye. Amin. Bi mennihî ve cûdihî. Netîce-i kelâm: Pes dürüst fehm ve iz'ân eyle ki insan sûret-i Hak'tır ve nüsha-i âlemdir.

Ve insanın teni zemin ve âsumân mesâbesindedir. İmdi vücûdun da zemin ve âsumân mesâbesindedir. İmdi “vücûdun da zemin ve âsumân ve kevn u mekân” ma'nâların fehm etmeye teşbîhât ve tenbîhâta dikkat eyle. Nazar eyle gör ki ten-i insan zemin mesâbesinde olmak oldur ki [82] dağlar var kezâlik tende kemikler var. Zeminde ağaçlar var, otlar biter; tende saç ve sakal var ve sâir nebât tendeki kıllar gibidir. Ve bu zemin yedi iklimdir; ten-i insan dahi yedi a'zâdır. Zeminde zelzele tendeki aksırmak gibidir. Ve zeminde çeşmeler ve ırmaklar var; ten-i insanda damarlar ve

28 Konuk: “İnsân-ı kebîrde olan her şeyin nazîri, insân-ı sağır olan “âdem”de de vardır. Nitekim Hz. Şeyh-i Ekber (k.s.) *et-Tedbirâtü'l-İlâhiyye fî Islâhı Memleketi'l-insâniyye* kitâbında ve Mahmûd-ı Şebüsterî hazretleri *Mir'ât-ı Hakâyık*'nda ve Aziz Nesefî hazretleri *Resâil*'inde tafsil buyurmuşlardır.” Bk. *Mesnevî-i Şerîf Şerhi I-XIII*, haz. Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın vd., İstanbul: Kitabevi, 2008, XII, 564-565.

29 Buhârî, “İsti'zân”, 1.

bağırsaklar var. Ve zeminde bâzı çeşmeler şûredir ya'nî bulanıktır. Ten-i insanda kulak [?] mesâbesindedir. Şûreler olduğuna hikmet mûzî böcekler def' içindir. Ve gözden çıkan tuzlu sular deryâlar gibidir. Tuzlu olduğuna hikmet göz ni'metle doludur. Ni'met hod tuzsuz olmak gayr-i mümkündür. Burundan çıkan kesif olduğuna hikmet, latîf râyihalar almak içindir. İşte yeryüzünde âb-ı lezîz cârî olan çeşmeler ve tatlı olan pınarlar gibi ten-i insanda ağız yarî lezîz olmağa hikmet enva'-ı ni'am ile tena'um ve telezüzdedir. Bu çeşmelerde dahi nice hikmetler vardır. Tafsilî bu makâmda itnâb ve mûcib-i melâl ve keseldir. Ve nice hikmetler dahi vardır ki onları insan, aklı ile ihâta edip fehmi idrâkde âcizdir. Bizim maksûdumuz fi'l-cümle müşâbehete işârettir.

Ammâ ten-i insan eflâke müşâbeheti oldur ki eflâk on iki burçtur. Ten-i insanda dahi on iki menfez ve cefre vardır. İki göz, iki kulak, iki burun delikleri, iki meme menfezleri, bir ağız ve bir göbük ve beden-i insan esfelinde olan iki mahrec bu mecmuu on iki burç mesâbesindedir. Ve felekte yirmi sekiz menzil; insanda yedi a'zâ-yı reîsede yirmi sekiz mafsâl var. Ve felekte kevâkib-i sevâbit ten-i insanda kuvâ-yı tabiiyye ve gayr-i tabiiyyedir ki bu risâlenin evvelinde zikrolundu. Ve taht-ı felek-i kamerde anâsır-ı erbaa var; beden-i insanda ahlât-ı erbaadır ki felek anâsır-ı erbaayı muhît olduğü gibi beden-i insan dahi ahlât-ı erbaa -ki safrâ ve sevdâ ve balgam ve demdir- mühîttir. Dahi müşâhebeti çoktur. Bu mahalle bu mikdâr kâfidir.

Ammâ ten-i insanın zamâna ya'nî aya ve güne ve yıla müşâbeheti: On iki ay işte zikrolunan on iki menfez deliklerdir. Fusûl-i erbaa hakâyık-ı erbaadır. Ve üç yüz altmış gün bir yıl olmak üç yüz altmış damardır. Ten-i insan cümlesin müctemi'dir.

Bundan sonra ten-i insanın mekâna müşâbeheti ya'nî memleket-i şehre müşâbeheti gibidir. Meselâ şehirde pâdişâh, vezîr ve şahne ve haraccı ve raiyyet ve ehl-i sanâyi' ve pâdişâhın hazînesi ve dahi elçiler ve câsusları vardır. Bu ten-i insanda onun misâli rûh pâdişâh; akıl vezir ve gadab şahnedir ve şehevât haraccıdır. Ve kuvâ-yı bedeninin her biri bir sanat ehlidir. Ve âlât kuvâ-yı raiyyet gibidir. Göz ve kulak câsus ve nigezbândır. Bu cümle intibâk üzere beyân ve tatbîk olmuş ma'nâdır. Bizim maksûdumuz fi'l-cümle işârettir ki insan kendi vücûdundan âgâh olup Cenâb-ı Kibriyâ'nın şükrüne meşğul ve ma'rifetine kemâl mertebe teveccüh üzere ola.

Husûsâ ki Hak Sübhânehû ve Teâlâ insanı kensi sıfâtıyla mevsûf etmiştir. Kendi hayâtından hayat, ilminden ilim, irâdetinden irâdet, kudretinden kud-

ret, sem'inden sem', basarından basar, kelâmından kelâm ihsan edip hilâfet hil'atiyle mükerrem ve mescûd-ı melâik kılmıştır. Lâkin sıfât-ı mezkûre bîzde âriyettir ve emânettir. Hıyânetsiz sâhibine teslim eylemek vâcibdir. تَخَلُّفُوا بِأَخْلَاقِ اللَّهِ [Allah'ın ahlâkıyla ahlaklanınız.] hadîs-i şerîfi bu ma'nâya şahiddir.

Ba'dehû Hak Teâla âvâlim-i ulvî ve süflide emrini infâz etmekte hikmet üzere esbâb halk edip insanda dahi ol tertîb üzere esbâbı îcâd eylemiştir. Meselâ bir insan yazı yazmak murâd edince evvelâ rûhun irâdeti Hak'ın emriyle kalbe erişir. Kalbden damarlara, damarlardan elinin parmaklarına ol irâdet-i rûh Hak'ın emriyle erişip parmaklara tahrîh vâkı' olup kalem alıp mürekkebe bandırıp alâ vefki'l-irâde Arabî ve Fârisî nazm u nesr vücûda gelir. Hak Sübhânehû ve Teâlâ Hazretleri'nin dahi irâdet-i aliyyesi dahi evvelâ 'arşa ve melâik esnâfına ondan eflâk ve kevâkib ve anâsıra erişip ma'den ve hayvan ve nebât mevcûd olurlar. Sâlik bu seyrâna mâlik olunca "cümle mevcûdât kalem-i kudret-i ilâhî hattı" idigün bilir وَمَا يَسْطُرُونَ ن وَالْقَلَمُ (el-Kalem 68/1) [Nûn. Kalem ve ehl-i kalemin satırlara dizdikleri ve dizecekleri şeyler hakkı için] ma'nâsın anlar ve her nesneyi kemâl üzere görür.

[Başka Bir Vecihle Âfâk ve Enfüsün Birbirine Tatbiki]

Bir vecihle dahi âfâk ve enfüs tatbiki istimâ' eyle tâ ki maksûd sana vâzih ola. Et tâlib! Mecmû'-ı âlem zâhir ve bâtından artık degildir. Ya'nî âlemin zâhiri ve bâtını var. Zâhiri eflâk ve anâsır ve mevâlîd-i selâesdir. Ve bâtını ervâh ve ukûl ve nüfüstur. Kezâlik insanın zâhiri ve bâtını vardır. Zâhiri bedendir ve bâtını rûh ve akıl ve nefistir. Ve bunların bî-nihâye kuvvetleri cümle bâtındır. Kur'an-ı azîmü's-şân'da سُنْرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ (Fussilet, 41/53) [Biz âyâtımızı âfâkta ve kendi nefislerinde onlara gösteririz, tâ ki Hak onlara zâhir olur.] buyurulduğu âfâkdan murâd zâhirdir ve enfüsden murad bâtındır demişler وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَىٰ تِسْعَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ (el-İsrâ 17/101) [Andolsun, biz Musa'ya apaçık dokuz âyet (mucize) vermiştik] âyetleri muhakkikler beyân edip bu vecihle dahî tahkik ederler ki âlem ya "âlem-i mülk"dür ya "âlem-i melekût"tur, bu ikiden hâlî degildir.³⁰ Âlem-i mülke "âlem-i zâhir" de derler. Ve yine "âlem-i şehâdet" de derler. Âlem-i melekûta "âlem-i bâtın" da derler. Ve yine "âlem-i gayb" da derler. Bu iki âlemin her birinde dokuz âyet-i kübrâ mukarrerdir ki tad'ifle [83] on sekiz

30 Meselâ âlemin mülk ve melekût şeklindeki ikili tasnifine Azîz Neseffî'de (ö. 700/1300 [?]) rastlanmaktadır. Bk. *İnsân-ı Kâmil*, trc. A. Avni Konuk, haz. Sezai Furat, İstanbul: Gelenek Yay., 2009, s. 156.

olur. Külliyyât i'tibâriyle on sekiz âlemdir ammâ cüz'ıyyât îtibâriyle on sekiz bin âlem olur ki havâs ve avâm lisânında meşhûrdur. İşte bu tahkik üzere âlem-i mülk zâhirde dokuz âyettir. Birisi eflâkdir ve dördü anâsır-ı arbaadır ve üçü mevâlid-i selâesdir ve biri insandır. Âfâk bunlardır. Avâlim-i melekût bâtında ol dokuz âyettir. Birisi nefsi küll melekûtur yani eflâk-ı bâtındır. Ve dördü dört melek-i mukarreb yani Cebrâil ve Mîkâil ve İsrâil ve Azrâil âle't-tertib anâsır-ı erbaanın melekûtudur. Ve insanda melekûtu ve bâtını kendi nefsidir. Mevâlid-i selâenin melekûtu hakikat-i insandır. Ve maksûdâtı bilmektir. Zîrâ cümlelerin nüshasıdır. Ve cümle avâlim insanda cem' olmuştur. Bu vecihle bilmek mahlûkât içinde insana mahsûstur. Enfûsten murâd bunlar ve bu zikrolunan gâyet-i icmâlde bir tafsilidir.

Bu kerre bu âyât-ı tis'a yalnız insanda fikr [u] fehm eyle. Ola ki maksûd-ı aslıye vâsıl olmak müyesser ola. Evvelâ zâhir-i insanda dokuz âyet, göz ve kulak ve burun ve ağız ve lisân ve iki eller ve iki ayaklar tamâm dokuz âyettir. Ve bâtın-ı insanda dahi samî'a ve bâsıra ve lâmise ve müfekkire ve hâfıza ve vâhime ve hayâliyye dokuz âyettir. İşte Âlem-i mülk ve melekût insanda on sekiz âyeti bu ihtisar üzere fehm eyle.

Ondan sonra belki zâhir-i âleme "âfâk-ı kebîr" ve bâtın-ı âleme "enfüs-i kebîre" derler. Ve zâhir-i insana âfâk-ı sağır ve bâtın-ı insana âlem-i sağır derler. Ve dahi yalnız âleme âlem-i âfâk ve yalnız insana enfüs derler. Âlem ve âdem birbirinin nüshasıdır. Ve âleme "âlem-i kebîr" ve insana "âlem-i sağır" dedikleri sûret îtibâriyledir. Yoksa inde't-tahkik insan âlemden ekberdir. Zîrâ âlem insan için halkolunmuştur. "Levlâke"³¹ hitâbı bu ma'nâya şahiddir. Ve bir mahalde dahi خَلَقْتُ الْأَشْيَاءَ لِأَجْلِكَ وَخَلَقْتُ لِأَجْلِي [Ey âdemoğlu, eşyâyı senin için ve seni de Benim için halkettim]³² buyurulmuştur. Bu müddeâyâ dahi şahid çoktur. Eğer tevfik-i ilâhî refik olursa sana zevk-i rûhânî hâsıl ola ki delîle muhtâc olmayasın. Ve ليس الخبر كلعيان [Haber (bilmek), görmek gibi değildir] buyurulmuştur. Ve cümle enbiyâ ve evliyânın ihbârî ve irşâdî ey azîz karındaş seni kendi hakikatinden âgâh eylemektir. هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (el-Hadîd, 57/3) [Evvel O'dur ve Âhir O'dur ve Zâhir O'dur ve Bâtın O'dur, O her şeye Alîm'dir.] ma'nâsına

31 Şu hadis-i kudsiye işâret vardır: "لَوْلَاكَ لَوْلَاكَ لَمَا خَلَقْتُ الْأَفْلاكَ" [Ey mahbûbüm! Matlûb olan senin zuhûr-ı vücûdun olmasa idi, felekleri yaratmazdım. (trc. A. Avni Konuk)] *Müstedrek*, II, 722; Taberânî, *Mu'cemu'l-Evsat*, VI, 313.

32 Hadisin şerhi için bk. İbn Arabî, *Nurlar Hazînesi -Mişkâtü'l-Envâr-*, haz. Mehmet Demirci, İstanbul: İz Yay., İstanbul 1990, s. 124.

vâsıl olmaya cehd eyle.

Ma'lûm ola ki eflâk-i anâsır-ı erbaa beş nesnedir. Bunların mukâbili vücûd-ı insanda hâvâss-ı hamse-i zâhiredir. Evvelâ eflâk mukâbili kuvve-i sâmiadır ve anâsırdan nâr mukâbili kuvve-i bâsıradır, hava mukâbili kuvve-i şâmmedir ve âb mukâbili kuvve-i zâika ve hâk mukâbili kuvve-i lâmisedir. Ve bu münâsebetelâ delâil çoktur. Ve mecmû'-ı delâilden birisi oldur ki eğer eflâk devran eylemese suda bâlık hâsıl olmazdı. Kezâlik insanda kulak olmasa -kuvve-i sâmia ki eflâk mukâbilidir, zâikadaki âb mukâbilidir- nutuk hâsıl olmazdı. Ol ecildendir ki anasından sağır mütevellid olan dilsiz, bî-nutuk olur. Zîrâ anlamağa kulak yolundan girmeye nutka gelip lisandan sâdır olmaz. Bu ma'nâya rûşen delîldir ki; sıbyan sabâvet hâlinde istimâ' eylediğini söyler, işitmediğini söylemez. Nitekim ferzend-i Hind Arab dilin bilmez. Ve evlâd-ı Türk Arab dilin söylemez. Bundan ma'lûm oldu ki kulaktan girmeyen lisândan ve kulak olmasa kelâm olmazdı. Hem-çünün eflâk olmasa hayvân olmazdı. Geldik kuvve-i bâsıranın dahi ateşle münâsebeti oldur ki eğer ateş ve germiyyet-i nâr olmasa hiç nebâtât olmazdı ve yerden bitmezdi. İnsanda dahi göz olmasa hatt-ı kitâb olmazdı. Bu hod gâyet âşikaredir. Bu âlem-i âfâkda nice kim vâsita-i eflâkle eden hayvan vâsita-i ateşle hâkden nebât hâsıl olup arada hava miyancı olduğu gibi. Kezâlik âlem-i enfüs-i insanda dahi vâsita-i sem', basar ve zevk ve lems ile nutuk ve kitâbet husûlündedir. Arada binî ve meşâmm-ı havâ mesâbesinde miyancılık edip bunlar hâsıl olurlar. Pes bu burhân-ı kâtî' delâlet ederler gûş-i insan eflâk mukâbili ve çeşm ateş mukâbili ve binî [ve] meşâm hava mukâbili ve zâika âb mukâbili ve dest-i lâmise hâk mukâbili olur.

Bundan sonra ma'lûm ola ki a'dâd itibâriyle insan âhâd ve hayvan aşarât ve nebat miât ve cemâdât ulûf mesâbesindedir. Ve bunların killet ve kesreti i'tibâr-i mezkûr üzeredir. Meselâ insan ki hülâsa-i mevcûdât ve enmûzec-i kâinattır. Âhir ve netice-i kevn ü mekândır. Cinsi hayvandır lâkin eşref ve ekrem-i envâ'-ı hayvandır. Ve envâ'-ı hayvana nisbet olursa oşrü denilir. Kezâlik hayvânât nebâtâtın oşrü ve nebâtât cemâdâtın oşrü itibâr olunur. Pes âlem-i âfâkda dokuz âyât-ı kübrâ âlem-i enfüs-i insanda mevcûd olup ale'l-intibâk beyân olundu. Ve hakîkatte hakikat-ı câmia-i insânî hakâyık-ı kevnîye-i ilâhiyenin nüshasıdır. Ve insanda olan fikir âhâd menzilesindedir. Ve hıfz aşarât ve nutk miât, kitâbet ulûf menzilesindedir. Zîrâ fikrin vücûdunda olan imtidâd-ı bekâ hıfz mertebesindedir. On ol kadar ziyâde olur. Çün nutka gelir. Yüz evvelki kadar bekâ hâsıl olur. Kitâbete geldik

de [84] bin ol kadar bâkî olur. Ve bir dahi itibâr olursa ki kuvve-i nâtıka Cebrâil makâmındadır. Ol cihettenki Cibrîl-i Emîn'in kârı hazâin-i gayb-ı ilâhîde olan ma'nâ-yı hafıyyeyi sûret âlemine îsâl ve ifâzadır. Kezâlik nutuk dahi hafıyyât-ı kulûbdan ve bâtın-ı insandan haber verip izhâr edicidir.³³ Ve kitâbet Azrâil menzilesindedir. Zîrâ Azrâil aleyhi's-selâmın kârı câmi tenten cüdâ eylemektir. Kuvve-i kitâbet dahi elfâzdan ma'nâsını cüdâ eyler.³⁴ Ve kuvve-i hâfıza Mikâil makâmındadır. Ve Mikâil "hisâb-ı erzâk" muhâfaza eylediği gibi kuvve-i hâfıza dahi fikirden kendine vâsıl olanı muhâfaza eyler.³⁵ Ve fikir İsrâfil menzilesindedir. Nitekim İsrâfil aleyhi's-selâmın sûruyla emvâta nefh-i hayât eyler; fikir dahi mukaddemât-ı kazâ ile intâc-ı yakîn edicidir.³⁶ Ve bu makûle tatbîkât insanı fi'l-cümle kendi hâlınden âgâh edip ma'rifet-i nefse delâlet eder. Bu mahalde bu mikdâr kifâyet eder.

Bir vecihle dahi tekâbül-i nüshateyn yani tetâbuk-ı âlem ve âdem[i] zikredelim. Ol ki avn-i Hak ile teyakkuz hâsıl ola ve kendi vücûdunda mahzûnât-ı ilâhî ve vedâyi'-i nâ-mütenâhîden haberdâr olup "أَمَّا"³⁷ züm-resine lâhik olası.

İmdi azîz karındaş! Habîr ve âgâh ol ki eğer âlem-i ekber-i melekûtta melâik olmasa eflâk ve anâsırda te'sîr ve tasarruf olmazdı. Muattal ve bî-kâr olurdu. Kezâlik beyân devre-i nefis ki nefis-i tabîi ve nefis-i nebâtî ve nefis-i hayvânî ve nefis-i insânî olmasa bu âlemde enva-ı hayvânattan bir kimesne olmaz muattal olurdu. "Keyfe mâ-ittefeka" [rast gele] bir nesne hâsıl olsa dahi mürde şeklinde olurdu. Hemçünân âlem-i insanda dahi eğer göz ve kulak ve burun ve ağız ve el olmasa kuvve-i bâsıra ve sâmi'a ve şâmme ve zâika ve lâmise fâriğ ve bî-haber muattal olup onlardan bir kâr

33 Konuk: Cebrâil (a.s.) hazâin-i gayb-ı İlâhîde olan maânî-i hafıyyeyi âlem-i sûrete isâl ve ifâza eder. Binâenaleyh her bir ferdin kalbine âlem-i gaybdan nâzil olan maânîyi kuvve-i nâtıka vâsıtasıyla harf ve savt ile izhârî ve bâtından haber verip izhâr eylemesi vücûh-ı Cibrîl'den bir vechin te'sîri ile vâkî' olur. *Füsûsü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, I, 28-29.

34 Konuk: Azrâil (a.s.) "ma'nâ"dan ibâret olan rûhu, "sûret"ten ibâret olan ebdândan tefrîk eder; ve âlem-i zâhirde mevcûd olan her bir sûret-i kesife bir ma'nânın izhârî içindir. *Age*, s. 29.

35 Konuk: Mikâil (a.s.) sunûf-ı muhtelif-e-i mahlûkâtın her birerlerine mahsûs olan erzâkın hıfzına veznen ve keylen ve adeden ve mikdâren her bir hakkı zî-hakka i'tâya müvekkel olduğu için bu kuvvete "Mikâil" tesmiye olunmuştur. *Age*, s. 29.

36 Konuk: İsrâfil (a.s.) her bir sûretin kendi nev'ine hâsıl olan hayâtı "Sûr"u ile nefheder. Ve fikirin mukaddemât-ı kazâyâ ile intâc-ı yakîn etmesi dahi, sende Cenâb-ı İsrâfil'in te'sîrâtından bir vecih ile vâkî' olur. *Age*, s. 29.

37 Telmihte bulunulan âyet metni şöyledir: ومن دخله كان آمنا (Âl-i İmrân 3/97) [Kim oraya girirse (korkudan ve taarruzdan emîn olur)]

vücûda gelmezdi. Pes bu havâss ol kuvvetler ile ve ol kuvvetler nefsi-i insan ile bekâ bulurlar. Nitekim âlem-i âfâkın dahi bekâsı nüfûs ve ukûl eflâk ile ve nüfûs ve ukûlün vücûdu Hak'dan ve feyyâz-ı Mutlak'dan feyz ve bekâ bulurlar.

Bu zikrolunan tekâbülden maksûd oldur ki sen vücûduna ve nefesine kemâl-i rikkat ve im'ân ile nazar edip a'zâ ve kuvânın kesretini vücûdun vahdetinde müşâhede eyleyip “kesrette vahdet, vahdette kesret” zevkine nâil olasın. Ve âlem-i âfâkda olan bî-nihâye kesreti Vücûd-ı Hak'da müstehlek eyleyip “vahdet-ı sırf” ile tevhîd-i ayân mertebesine vâsıl olasın. Ve kendi vücûdunda olan dört anâsırın kuvâlarında tasarrufunu bilip âlem-i âfâkda Hakk'ın kazâ ve kaderî ahkâmına fi'l-cümle ittılâ' hâsıl edip şirkten halâs olmağa merdân-ı hüdü gibi himmet edesin. Ve bu fakîri duâ-yı hayr ile yâd edip zümre-i ebrârdan ve cümle-i ahyârdan ma'dûd olsasın. Vesselâm.